

Котлова Л.О., Харченко А.В. Психологічний супровід інклюзивної освіти на сучасному етапі. *Proceedings of the 4th International scientific and practical conference. Cognum Publishing House. Liverpool, United Kingdom. 2023. Pp. 599-612.*

УДК 159.922

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Котлова Людмила Олександрівна,

к.психол.н., доцент

Харченко Анна Василівна,

аспірантка спеціальності 053 «Психологія»

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Житомир, Україна

kharchenko7_av@ukr.net

Анотація: У статті висвітлено особливості психологічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання. Враховуючи щорічне збільшення кількості осіб, які мають особливі освітні потреби, а також пріоритетність наряду інклюзивної освіти на рівні державної політики, гарантування рівного доступу до якісної освіти і розширення практики інклюзивної освіти у закладах дошкільної, загальної середньої, вищої освіти, питання створення інклюзивного середовища, в якому всі діти мають можливість брати активну участь в освітньому процесі, здобувати якісну освіту та успішно інтегруватися у суспільство є надзвичайно важливим.

Ключові слова: діти з особливими освітніми потребами, психолого-педагогічний супровід, психологічний супровід, діагностична робота, психолого-педагогічна, корекційно-розвиткова робота, психологічна підтримка.

Інклюзивна освіта передбачає надання допомоги всім дітям, які мають особливості психофізичного розвитку. Сучасна модель інклюзивної освіти – це створення рівних можливостей для усіх категорій дітей, які знаходяться в ситуації можливого виключення чи сегрегації.

Відповідно до міжнародних документів, діти з особливими потребами – це особи до 18 років, які потребують додаткової підтримки в освітньому процесі (діти з емоційними і поведінковими порушеннями, розладами мови і спілкування, труднощами в навчанні, з затримкою/обмеженням можливостей інтелектуального розвитку, фізичними/нейромоторними порушеннями, порушеннями зору, слуху, діти, які ростуть в несприятливому середовищі, належать до груп етнічних меншин, діти вулиці, хворі на ВІЛ/СНІД).

В українському законодавстві термін «діти з особливими освітніми потребами» використовується у вужчому розумінні інклюзивної освіти й охоплює дітей з порушеннями фізичного, психічного, інтелектуального розвитку, сенсорними порушеннями та дітей з інвалідністю [1].

Проте, незважаючи на відмінність у тлумаченні поняття, залучення дитини з особливими освітніми потребами до закладу освіти передбачає її обов'язковий психологічний супровід, оскільки якими б не були потенційні можливості розвитку дитини, у неї завжди залишаються специфічні труднощі, зумовлені порушеннями у розвитку.

Освіта дітей з особливими освітніми потребами передбачає включення їх у загальну діяльність разом з іншими дітьми, починаючи вже з дошкільного віку та згідно з дослідженнями вітчизняних науковців, зокрема, В. Бондар, Т. Євтухова, І. Іванова, А. Колупаєва, В. Ляшенко, В. Панок, О. Савченко, О. Столяренко, А. Шевчук, має здійснюватися шляхом забезпечення психологічного супроводу та цілеспрямованої підтримки всіх учасників навчально-виховного процесу.

Мета статті полягає в узагальненні підходів до психологічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами в закладах освіти, визначення напрямів, етапів, ключових моментів здійснення психологічного супроводу в умовах

інклюзивного навчання, діяльності практичного психолога та учасників супроводу дитини з особливими освітніми потребами, пошук шляхів удосконалення умов навчально – виховного середовища, освітнього процесу, взаємодії учасників для результативного включення і соціалізації дітей з особливими освітніми потребами.

Учасниками навчально-виховного процесу є діти дошкільного/шкільного віку, учні/вихованці, керівні і педагогічні працівники, інші працівники закладу освіти, медичні працівники, асистенти дітей з особливими освітніми потребами, батьки або особи, які їх замінюють, залучені особи [10, 11].

Основними завданнями психолога – педагогічного супроводу є:

- актуалізація особистісного потенціалу розвитку дитини, що має ООП;
- формування дружнього та неупередженого ставлення до дітей з ООП в усіх учасників освітнього процесу;
- формування позитивних міжособистісних стосунків дітей з ООП та їх ровесників, профілактика стигматизації і дискримінації в дитячому середовищі;
- формування психологічної компетентності педагогів до взаємодії з дитиною з ООП;
- психологічна підтримка та консультування батьків дітей з ООП або осіб, які їх замінюють щодо особливостей розвитку, спілкування, навчання, професійної орієнтації, соціальної адаптації їх дитини тощо [1].

Психологічний супровід - це вся система професійної діяльності психолога, яка спрямована на створення соціально-психологічних умов для емоційного благополуччя, успішного розвитку, виховання і навчання дитини в ситуаціях соціально-педагогічних взаємодій, організованих в рамках освітнього закладу.

Психологічний супровід дітей з особливими потребами завжди пролонгований, динамічний процес, цілісна діяльність психолога, яка передбачає п'ять взаємопов'язаних компонентів:

- систематичний моніторинг медико-психологічного і психолого-педагогічного статусу дитини в динаміці її психічного розвитку;

- створення соціально-психологічних умов для ефективного психічного розвитку дітей у соціумі;

- систематична психологічна допомога дітям із порушеннями в розвитку у вигляді консультування, психокорекції, психологічної підтримки;

- систематична психологічна допомога батькам дітей із проблемами в розвитку або осіб, які їх замінюють;

- організація життєдіяльності дітей з особливими освітніми потребами в соціумі з урахуванням їхніх психічних та фізичних можливостей [1].

Слід відмітити, що спільна робота працівників закладу освіти, батьків або осіб, які їх замінюють, та (або) залучених фахівців може передбачати різні моделі співпраці. Налагодження ж ефективної системи взаємодії, координації і інтеграції процесів супроводу дитини з особливими освітніми потребами в навчальному закладі, її підтримки і допомоги можливе за умови створення міждисциплінарної моделі [2].

Міждисциплінарна модель передбачає інтеграцію зусиль усіх фахівців у створенні скоординованого пакету послуг, єдиний план втручання, дотримання єдиних вимог до умов надання послуг, дотримання всіх етапів ведення випадку та їх послідовності [3].

Основними напрямками психологічного супроводу є:

- діагностична робота;

- психолого – педагогічна, корекційно-розвиткова робота з дітьми з особливими освітніми потребами;

- психологічна підтримка батьків і педагогічних працівників.

Діагностична робота проводиться з метою вивчення індивідуальних можливостей, потреб, труднощів та обмежень дитини і спрямована на вивчення:

- співвідношення рівня розумового розвитку дитини і вікової норми;

- рівня розвитку когнітивної сфери;

- особливостей емоційно-вольової сфери;

- рівня сформованості мотивації до навчання;

- рівня розвитку комунікативних здібностей;
- розумової працездатності та темпу розумової діяльності.

Добір і застосування психодіагностичного інструментарію здійснюється з урахуванням потреби у адаптації (зміна характеру подачі матеріалу, без зміни змісту або концептуальної складності завдання), рідше, модифікації матеріалу, умов середовища відповідно до індивідуальних особливостей дитини [4].

На етапі вивчення потенційних можливостей і потреб дитини особливу увагу слід приділити вивченню таких показників:

- актуальний рівень розвитку (знання, уміння і навички; загальна поінформованість про навколишній світ, сформованість елементарних математичних, просторових уявлень, ступінь самостійності, координація руху, володіння гігієнічними навичками);

- рівень мовленнєвого розвитку (зрозумілість/виразність мовлення, використання мовлення як засобу спілкування з однолітками та дорослими);

- особливості поведінки (особливості взаємодії з іншими дітьми та дорослими, адекватність емоційного реагування);

- особливості поведінки в навчальній ситуації (чи може сидіти за партою, дотримуватися інструкції, критично оцінювати свою роботу; чи відповідає на поставлені запитання; як поводить себе з навчальними матеріалами; як взаємодіє з іншими дітьми під час виконання завдань тощо);

- індивідуально – типологічні особливості (темперамент, характер, наявність пізнавального інтересу (мотивації до пізнання нового), інтереси, мотивація до комунікації, рівень розвитку комунікативних здібностей);

- адаптивну поведінку (орієнтування у просторі класу/групи, закладу, дотримання вимог);

- загальну характеристику діяльності (темп, працездатність, способи подолання втоми) [5].

Результати діагностичної роботи слугують орієнтирами для подальшого планування цілей і завдань освітнього процесу (складання індивідуальної програми розвитку), психолого – педагогічної і корекційно – розвиткової роботи.

Першочергово обираються цілі щодо тих сфер, у розвитку яких дитина потребує першочергової допомоги. Для ефективності досягнення поставлених цілей використовується методика SMART, запропонована Пітером Друкером. Згідно методики цілі повинні бути конкретними (зрозумілими і однозначними), вимірюваними (мати вимірюваний показник для визначення прогресу в досягненні цілі), досяжними (ціль має бути реалістичною для дитини на даному етапі навчання і розвитку), доцільними (відповідати потребам дитини і просувати її в розвитку), визначеними у часі (ціль має бути досягнута за певний проміжок часу).

Водночас враховується і пріоритетність таких цілей, а саме: безпека; соціальний розвиток; комунікативні навички; поведінка; навички самостійності; навчальні навички [6].

Психолого-педагогічна, корекційно-розвиткова робота з дітьми з особливими освітніми потребами спрямована на поліпшення процесів розвитку і соціалізації дитини, максимально можливого розвитку її особистості, подальшої інтеграції в суспільство, а також вирішення специфічних завдань:

- розвиток зорового або слухового сприймання; соціально-комунікативний розвиток; формування навичок просторового, соціально-побутового орієнтування тощо;

- розвиток навичок саморегуляції та саморозвитку через взаємодію з навколишнім природним середовищем з урахуванням наявних знань, умінь, навичок комунікативної діяльності і творчості;

- формування компенсаційних способів діяльності як важливої умови підготовки дітей до навчання у закладі освіти;

- створення умов для інтеграції, розвиток самостійності і життєво важливих компетенцій [7].

Реалізація психолого-педагогічних і корекційно-розвиткових послуг здійснюється в три етапи:

підготовчий період: дитина адаптується до щоденних занять. Фахівець, враховуючи психолого-педагогічну оцінку розвитку дитини, визначає цілі, засоби, методи, форми проведення занять, планує роботу з батьками;

основний період: набуття знань, формування умінь, навичок, в тому числі розвиток навичок самообслуговування. Фахівець приділяє увагу профілактиці виникнення вторинних порушень, розвитку мотивації до занять;

заключний період: вдосконалення знань, умінь, навичок, розвиток особистої активності дитини.

Та ґрунтується на принципах:

- відповідність віковим, потенційним можливостям дитини (діяльність має бути організована на достатньому рівні складності з урахуванням потенційних можливостей (вік, досвід, ООП тощо);

- дотримання послідовності та наступності (заняття проводяться поетапно, кожне заняття має враховувати попереднє та поступово удосконалювати досягнення дитини);

- оптимального поєднання групового характеру навчання з індивідуальним підходом (потрібно враховувати рівень розвитку дитини при виборі методів і прийомів роботи, індивідуальних завдань та інструкцій до них);

- створення атмосфери емоційного комфорту для кожної дитини, виявлення доброзичливості, зацікавленості в досягненні нею успіхів в освітньому процесі, що в свою чергу виступатиме засобом стимулювання до навчання, формування віри у свої можливості;

- співпраця педагогічних працівників, залучених фахівців і батьків (цілі корекційно – розвиткових, психолого- педагогічних занять мають бути враховані як під час планування, так і під час реалізації уроків/занять, роботи батьків з дитиною вдома);

- зв'язок з практикою (кінцевою метою є підготовка дитини до самостійного життя в соціумі, тому передусім визначаються пріоритетними ті види діяльності, які будуть необхідні їй в самостійному житті) [8].

Не менш значимим є також поєднання різних методів психокорекції на одному занятті та дотримання принципу системності за рахунок гармонійного поєднання різних напрямів психокорекції на кожному корекційно-розвитковому занятті.

Психологічна підтримка батьків та педагогічних працівників в інклюзивному навчанні має на меті подолання труднощів, що виникають в процесі щоденної практичної діяльності і комунікації, а також забезпечення надання якісних послуг дітям.

Психологічна підтримка батьків розглядається як система заходів, спрямованих на:

- зниження в батьків емоційного дискомфорту у зв'язку із особливостями розвитку дитини;

- посилення віри батьків у можливість і перспективи розвитку дитини, у те, що правильно організований корекційний вплив дозволить оптимізувати подальший інтелектуальний та особистісний розвиток дитини;

- формування в батьків адекватного ставлення до проблем дитини (допомога у побудові реальної перспективи розвитку дитини, визначенні можливих труднощів соціального розвитку, які виникають у певні вікові періоди);

- підтримку адекватних міжособистісних стосунків та стилів сімейного виховання [9];

- інформування про вікові та індивідуально-психологічні особливості дитини, особливості інклюзивної освіти, виховання дітей в родині, знайомства з прийомами реагування на особливості поведінки як їх дитини, так і її однолітків;

- підвищення психологічної компетентності з питань психічного розвитку, навчання, виховання та соціалізації дитини в умовах сімейного виховання та в контексті інклюзивного освітнього середовища.

Метою психологічної підтримки батьків або осіб, які їх замінюють, є створення умов для соціальної адаптації сім'ї з особливою дитиною.

Слід зазначити, що супровід сім'ї означає не тільки підтримку сімей, які мають дітей з особливими освітніми потребами, а і формування соціального інтересу до дітей з особливим освітніми потребами у всіх батьків інклюзивного класу/групи закладу освіти.

Основними формами взаємодії з батьками є: усне щоденне (під час спілкування) та письмове (у супровідній документації) ознайомлення з подробицями поведінки, успіхів і труднощів дитини у закладі; участь батьків у заняттях і надання домашніх завдань, рекомендацій; проведення для батьків семінарів, круглих столів, спільних занять із дітьми; батьківські збори; індивідуальні консультації; тренінги; ділові ігри; просвітницька робота.

Також, джерелом позитивних емоційних вражень може слугувати проведення спільних святкових заходів та спільна діяльність дітей і батьків [2].

Психологічна підтримка педагогічних працівників спрямована на формування психологічної готовності до роботи зі здобувачами освіти, які мають особливі освітні потреби інклюзивної культури.

Психологічна підтримка педагогічних працівників передбачає:

- інформування про індивідуальні особливості дітей з особливими освітніми потребами в освітньому процесі;
- надання необхідної інформації про дитину, розкриття слабких і сильних сторін когнітивного і особистісного розвитку, участь (у межах компетенції) у складанні розгорнутої психолого-педагогічної характеристики дитини та її індивідуальної програми розвитку;
- визначення шляхів подолання труднощів, вироблення ефективних способів взаємодії педагога і дитини з особливими освітніми потребами;
- участь в підготовці документів для розгляду на засіданнях психолого-педагогічного консилиуму, засіданні команди психолого-педагогічного супроводу;
- сприяння створенню позитивного мікроклімату в колективі, проведення заходів, спрямованих на профілактику стигматизації і дискримінації в дитячому

середовищі, формування дружнього та неупередженого ставлення до дитини, розвитку педагогічної компетентності і компетенцій;

- розробка і впровадження відповідних форм і методів роботи як умови успішного розвитку дітей з особливими освітніми потребами.

Основними формами роботи з педагогічними працівниками є: бесіди; консультації; тренінги; семінари – практикуми; міждисциплінарні консиліуми.

Взаємодія учасників супроводу в контексті надання командної підтримки може розглядатися і як вид наставництва, де більш обізнана з певних питань особа допомагає менш досвідченим виконати, справитися з завданням освітнього процесу, і як фасилітація [12].

Наставництво застосовують з метою збагачення, удосконалення індивідуальних професійних знань та здібностей.

В залежності від сфери застосування наставництво може бути: індивідуальним; груповим; взаємним.

Види форм індивідуального наставництва:

- спостереження за практикою учасника та подальше її обговорення;
- індивідуальне консультування;
- майстер-класи;
- рефлексивні тренінги;
- практичні заняття;
- бесіди і неформальне спілкування.

До форм групового наставництва відносять: рефлексивні бесіди та аналіз; моделювання ситуацій; спільне обговорення проблем і аналізу не лише успіхів і невдач, а й типових помилок.

Взаємне наставництво ґрунтується на принципі взаємного навчання різних за віком колег, де молодший фахівець стає наставником більш досвідченого.

Фасилітація (від англ. facilitate – допомагати, полегшувати, сприяти) – це організація процесу колективного розв'язання проблем у групі, який керується фасилітатором (ведучим, керівником). Це одночасно процес та сукупність навичок, які дозволяють ефективно організувати обговорення складної

проблеми без втрат часу та за короткий термін виконати усі заплановані дії із максимальним залученням учасників процесу [24].

Серед методів фасилітації є: рольові ігри; практика презентацій; використання фотографій і зображень; використання аудіо-, відеозаписів; структурування та відбір ідей; мозковий штурм [12].

Таким чином, інклюзивна освіта є однією з альтернативних форм здобуття освіти дітьми з особливими освітніми потребами і передбачає створення освітнього середовища, що відповідало б потребам і можливостям дітей з особливими освітніми потребами. Це комплексний і системний процес налагодженої взаємодії всіх учасників навчально-виховного процесу, забезпечення якого неможливе без застосування особистісно орієнтованих методів навчання і виховання, урахування індивідуальних особливостей навчально – пізнавальної діяльності, сильних і слабких сторін, наявних потреб. Організація і здійснення психологічного супроводу дає змогу індивідуалізувати підхід до кожної дитини, включити в загальний навчальний простір і суспільне життя, покращити навчальні досягнення, соціальні навички, полегшити фрустраційну ситуацію батьків та підвищує адаптивні можливості як дитини з особливими освітніми потребами, так і сім'ї в цілому.

Проте, забезпечення передбачуваних інклюзивним навчанням вимог ускладнюється наявними труднощами (фінансування, кадрового забезпечення), а саме: створення безперешкодного і базбар'єрного доступу до приміщень закладів освіти, забезпечення необхідними навчально-методичними посібниками, спеціальним обладнанням, наявності додаткового штату педагогічних працівників для забезпечення корекційно-розвиткового складника тощо.

Список літератури

1. Про організацію психологічного і соціального супроводу дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання: Лист МОН від 26.07.2012 № 1/9-529. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0529736-12#Text>

2. Психологічна допомога дітям з аутизмом та їхнім батькам: навчально-методичний посібник / Т. Скрипник; уп. Т. Шаповал. Київ: «Вид.група «Шкільний світ», 2016. 160 с. (Бібліотека «Шкільного світу»).
3. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І. Д. Звереві. Київ, Сімферополь : Універсум, 2012. 536 с.
4. Методичні рекомендації «Психологічний супровід дітей з особливими освітніми потребами в умовах закладу освіти»: Лист Департаменту освіти і науки від 21.08.2019 № 08-13/3899.
5. Організаційно-методичний супровід дитини з особливими освітніми потребами в умовах ДНЗ: навчально-методичний посібник / Н. Компанець, І. Луценко, Л. Коваль. Київ: Видавнича група «Атополог», 2018. 100 с.
6. Технології психолого-педагогічного супроводу дітей з аутизмом в освітньому просторі: навч.-наочн.посіб./ Уклад. Т. Скрипник. Харків: Факт, 2015. 40 с.
7. Про затвердження Типових навчальних планів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку (початкова школа): Наказ МОН України від 28.01.2014 № 80 (Електронний ресурс). – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/39147
8. Інклюзивна освіта: навчальний посібник. Київ: ТОВ «Агенство «Україна», 2019. 300 с.
9. Матвеева М., Миронова С., Гречко Л. Психокорекційна робота в умовах інтегрованого навчання. *Дефектологія: науково-методичний журнал*, № 3, 2009.
10. Про повну загальну середню освіту [Електронний ресурс:] Закон України від 16.01.2020 № 463-IX // Верховна Рада України: – Київ, 2020. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>
11. Про дошкільну освіту [Електронний ресурс:] Закон України від 11.07.2001 № 2628-III // Верховна Рада України: – Київ, 2001. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text>

12. Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів: навчальний посібник / за заг.ред. М. Порошенко та ін. Київ, 2018. 252 с.
13. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: Монографія. К.: «Самміт-Книга», 2009. 272 с.
14. Обухівська А. Психологу про дітей з особливими потребами у загальноосвітній школі. К., 2012. 128 с.
15. Науково-методичні засади діяльності психологічної служби: навчально- методичний посібник / в 2 т. / Т.1 // За ред. В. Панка, І. Цушка. К.: Ніка- Центр, 2005. 328 с.
16. Психологічний супровід інклюзивної освіти : підручник / кол. авторів ; за заг. ред. Т. Докучиної. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020. 172 с.
17. Луценко І. В. Психологічний супровід дитини з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання. *Практичний психолог*: Школа. 2013. № 10. С. 4-15.
18. Концепція розвитку інклюзивної освіти [Електронний ресурс]: наказ Міністерства освіти і науки України від 01.10.2010 № 912. Міністерство освіти і науки України: Київ, 2017. Режим доступу: http://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/9189.
19. Овчаренко І. В. Психологічний супровід дитини з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі. *Таврійський вісник освіти*. 2017. № 1 (57). С. 249-254.
20. Психологічний супровід інклюзивної освіти: метод. рек. / автор. кол. за заг. ред. А. Обухівська. Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2017. 92 с.
21. Гладуш В.А. Кроки запровадження інклюзивної освіти в Україні. *Актуальні проблеми педагогіки: зб. наук. праць ДНУ ім. Олеся Гончара*, редкол.: В. Гладуш та ін. Д., 2017. Вип. 4. С. 39–46.
22. Смольникова Г. В. Специфіка консультативної діяльності практичного психолога з батьками в дошкільному навчальному закладі.

Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент.
2012. Вип. 10. С. 173-182.

23. Вікіпедія [Електронний ресурс] – Режим доступу:
https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F#cite_note-1